

גדר 'מקום פיקוח נפש'

הרב עודד מילר, סרן (במיל') - בה"ד 15

א. הקדמה

ב. שבת הותרה או דחוייה במקום חולי

ג. ביאור גדר 'הותרה'

ד. עשיית מלאכה עבור צרכים של חולה מסוכן שאין סכנה במניעתה

ה. יסוד המחלוקת בין האומרים שבת הותרה, לאומרים שבת דחוייה

ו. קושי על מ"ד 'הותרה'

ז. תרוץ הקושי וחיידוש סייג בדעה ש'הותרה'

ח. הערה בדעת השו"ע

ט. סיכום

א. הקדמה

חולה מסוכן, ל"ע, נזקק לטול תרופה כל מספר שעות, ובעיצומה של השבת אזלה התרופה בביתו. באזור יישובו של החולה ישנם שני בתי מרקחת: אחד מהם נמצא ביישוב סמוך, ואילו השני נמצא בעיר רחוקה יותר. האם מותר לנהג שנסע להביא את התרופה להמשיך בנסיעה לכיוון בית המרקחת בעיר הרחוקה (משום ששם מחיר התרופה זול בהרבה), או שחובה עליו לעצור ליד בית המרקחת הקרוב ולהביא משם את התרופה?

הנה בפשטות נראה שמחלוקת זו תלויה במחלוקת הראשונים האם שבת הותרה או דחוייה במקום פיקוח נפש, ותלויה במחלוקת האחרונים כמי להכריע.

אך בשורות הבאות, יתבאר בס"ד, שלמעשה השאלה לא תלויה במחלוקת הנ"ל, ולכולי עלמא חובה לעצור בבית המרקחת הקרוב.

ב. שבת הותרה או דחוייה במקום חולי

המקור המפורש למחלוקת זו נמצא בתשובת הרשב"א ביחס למחלוקת הראשונים גבי חולה שיש בו סכנה הנצרך לאכול בשר, ולפנינו שתי אפשרויות: או לשחוט בהמה בכשרות ובכך לחלל את השבת, או להאכילו בשר נבילה. לדעת המהר"ם מרוטנבורג עדיף לשחוט בשבת, ואילו לדעת הראב"ד והר"ן עדיפה האכלת הנבילה.

הרשב"א בתשובתו³⁶ ביאר שורש המחלוקת:

"לי נראה שהכל תלוי במחלוקת אם נאמר שבת דחוייה או נאמר שבת הותרה אצל חולה.

אם נאמר שבת הותרה אצל חולה - שוחטין לו, שלא אסרה תורה מלאכת שבת אצל חולה³⁷. ושוחטין לחולה בשבת כדרך ששוחטין אנו לעצמנו...

אבל למ"ד דחוייה היא - מאכילין לו הנבילה שהוא צריך לאכול ואין אנו עוברין לשחוט לו. שבמקום שיש לו בשר לאכול לא נעבור אנו ולא נדחה את השבת".

כדי לעמוד על שורש המחלוקת, נעיין בדעה הסוברת ששבת הותרה אצל החולה.

ג. ביאור גדר 'הותרה'

הרשב"א, שדבריו הובאו לעיל, הגדיר שלדברי האומרים ששבת הותרה "לא אסרה תורה מלאכת שבת אצל חולה".

בפשטות נראה ביאור דבריו, שלשיטה זו ההגדרה היא שאיסורי שבת כלל לא מתייחסים למקום פיקוח נפש, וכשם שהאיסור לעשות מלאכה לא נאמר כלפי יום שישי - כך לא נאמר כלפי מלאכות הנעשות עבור חולה מסוכן.

כך גם עולה מדברי מהר"ם המובאים ברא"ש³⁸: "כיון שהתירה תורה פיקוח נפש הוי כל מלאכה שעושה בשבת בשביל חולה שיש בו סכנה כאילו עשאה בחול".

כדרך זו כתב בשו"ת אבני נזר שאם שבת 'הותרה' אזי העושה מלאכה בשבת בשביל להציל נפש קיים מצוות שבת במלואה, כיוון ש"הנה המלאכה ההוא כמו שאר דברים שאינם מלאכה!"³⁹.

36 שו"ת הרשב"א חלק א, תרפט.

37 על דבריו הקשו האחרונים (בית מאיר סימן עט, ועוד), שכשם שלא אסרה תורה מלאכת שבת אצל חולה, לכאורה בדיוק כך לא אסרה אכילת נבלה, אם כן למה עדיף דווקא לשחוט ולא לתת נבילה? ונראה ליישב ע"פ דברי הרא"ש בשם מהר"ם ש"שחוטה המאכל מותר אבל הנבילה המאכל עצמו אסור ואריה רביע עלה", וביאור הדברים שאכן דין 'הותרה' שייך רק באיסורי גברא ולא באיסורי חפצא. ומעין זה מבואר בשו"ת חסד לאברהם (מהדרו"ת, או"ח סימן סז), וכן מובא באתון דאורייתא (סוף סימן י).

38 יומא, פרק ח סימן יד.

39 אבני נזר או"ח, תנה. ומעין זה כתב כמילי דאגדתא אור החיים הקדוש (שמות לא, יג): "שתחלל שבת על החולה אין זה קרוי חילול, אדרבא זה קרוי שמירת שבת", עיי"ש.

ד. עשיית מלאכה עבור צרכים של חולה מסוכן שאין סכנה במניעתה

במגיד משנה¹ מצאנו הלכה מחודשת בעניין עשיית מלאכה בשבת עבור החולה:
 "הא משמע לכלל צרכיו מחללין ואף על פי שאין במניעת דבר שעושיין לו סכנה"².
 נראה שהלכה זו מבטאת את ההגדרה שהעלנו לעיל, שמעיקרא הלכות שבת כלל לא נאמרו כלפי טיפול בגברא המסוכן, ועל כן אף מלאכות שאינן מונעות סכנה לא נאסרו כאן³.
 ובקובץ הערות⁴ הרחיב לבאר, שגם למ"ד הותרה יש להוסיף ביאור מדוע מותר לעשות מלאכה אף שאינה פעולת הצלה. והסביר, שכשם שבמילה בשבת חוזר על ציצין שאינם מעכבין את המילה כל שלא סילק ידו, וזה מפני שכאשר אומרים ששבת הותרה במקום מילה, הכוונה שמבצע את המילה כדרך שעושה בחול, וכל עוד לא סילק ידו הוי 'מקום מילה' – כך לגבי שבת שהותרה במקום פיקוח נפש, הכוונה שיציל את הנפש כדרך שעושים בחול, וכל עוד הסכנה קיימת הרי המצב מוגדר כ"מקום פיקוח נפש".

ה. יסוד המחלוקת בין האומרים שבת הותרה, לאומרים שבת דחוייה

לאור ההבחנה דלעיל בדעת הסוברים ששבת הותרה, נבוא בס"ד לעמוד על שורש המחלוקת. בגמרא ביומא⁵ מובאות כמה דעות מהו המקור לכך שיש לחלל שבת במקום פיקוח נפש, ולמסקנת הגמרא המקור הוא מהלימוד "וחי בהם – ולא שימות בהם".

- 1 הלכות שבת פרק ב הלכה יד.
- 2 בביאור הלכה (שכח, ד"ה כל שרגילים) למד שה"ה דייק כן מדברי הרמב"ן (תורת האדם, שער המיחוש, ענין הסכנה) ש"עושים לו כל שרגילים לעשות בחול". וכן משמע שהבין המג"א (שם, ס"ק ד). אמנם יש להעיר שלכאורה דיוק זה אינו מוכרח, כי ייתכן שהרמב"ן דיבר רק על דברים שרגילים לעשות בחול לצורך הצלה בלבד.
- 3 אמנם בחידושי הרי"ז הלוי על הרמב"ם (שביתת העשור ב, ח) ביאר שה"ה למד זאת מדברי הרמב"ם (הל' שבת, פרק ב הלכה ב) ש"שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן". אמנם בשו"ת הרדב"ז (חלק ד, סימן ל) ביאר שגם הסוברים ששבת דחוייה יקלו כפסק המגיד משנה לעשות כל צרכי החולה, אך רק מחשש שאם ימנעו מלעשות כן יבואו להימנע גם מלעשות עבורו מלאכות שיש במניעתן פיקוח נפש.
- 4 גם בשו"ע הרב (שכח, ס"ק ד) הכריע כדברי המגיד משנה, למרות ששיטתו היא שלהלכה שבת דחוייה ולא הותרה.
- 5 אך עכ"פ וודאי שההבנה הפשוטה היא שדברי הרב המגיד יתכנו רק אם ההנחה היא ששבת ממש הותרה. וכן נקט בפשיטות בשו"ת אבני נזר (או"ח, סי' קיח ס"ק ד), וכן בספר חלקת יואב (או"ח, יד) וכן מבואר בקובץ הערות המובא לקמן.
- 6 סימן יח, ס"ק ז-ט.
- 7 דף פה, א-ב.

לעומת זאת, הגמרא במסכת סנהדרין⁶ דנה האם גם בן נח חייב למסור את הנפש על קידוש ה'.

תוס' שם⁷ מיד שואלים:

"ואם תאמר והא וחי בהם בישראל כתיב ואפילו ישראל היה מחויב למסור עצמו אפילו בצינעא אי לא דכתיב וחי בהם".

ומתרצים:

"ויש לומר דדילמא לא איצטריך וחי בהם אלא כי היכי דלא נילף שאר מצות מרוצח ונערה המאורסה דאפילו בצינעא יהרג ואל יעבור לכ"ע".

מדברי תוספות אלו ביחס לחיוב בן נח במסירות נפש, עולה מחלוקת ראשונים על מהות הלימוד של "וחי בהם ולא שימות בהם":

לדברי המקשן, המחשבה הפשוטה היא שמצוות התורה מחייבות בכל מצב, גם במקרה של סכנת נפשות. לדבריו, מטרתו של הלימוד "וחי בהם" היא דרשה הבאה להוציא מהמחשבה הראשונה, וללמד שאין חיוב למסור את הנפש.

אמנם לדברי התרצן, המושכל הראשון דווקא מכוון לכך שאין ציווי התורה מחייבים מסירת נפש. לשיטתו הלימוד של "וחי בהם" נצרך רק כדי להישאר בהבנה זו ולא לשנותה מחמת הדין שמצאנו בג' המצוות החמורות.

מניין עלה אותו "מושכל ראשון" שאין למסור את הנפש עבור שמירת מצוות?

נציע כאן שתי דרכים:

א. מההיגיון לחלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה⁸.

ב. מהעיקרון שהתורה דרכיה דרכי נעם, ואין הקב"ה חפץ במות המת. ממילא, כל עוד לא מצאנו מקור מפורש שמחייב למסור את הנפש, מסתבר לומר שאין כוונת המצווה לגרום לאובדן חיים⁹.

6 דף עד, ב.

7 ד"ה בן נח.

8 אמנם בגמ' במסכת יומא (פה, ב) מצאנו שכלל זה נלמד מהפסוק "ושמרו בני ישראל את השבת". אך במרגליות הים (על דברי התוס' שם) מבאר שכלל זה הינו גם מסברא, הניתנת להיאמר גם לגבי בן נח שאינו בכלל "ושמרו בני ישראל".

9 מעין זה כתב הרמב"ם (שבת ב, ג): "שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוה בעולם".

אלא שהרמב"ם כתב סברא זו רק מכח הפסוק "וחי בהם", ודבריו מתאימים לדעת המקשן בתוס' שללא הפסוק ס"ד שיש למסור את הנפש, ואילו התרצן בתוס' טוען שסברא זו עומדת בפני עצמה ואינה צריכה פסוק.

נראה שמחלוקת זו העולה מדברי התוספות, היא הגורם והסיבה למחלוקת הראשונים האם הותרה או דחויה:

כפי שנתבאר לעיל, הגדר של שבת 'הותרה' עניינו שאיסורי השבת מעיקרא לא מתייחסים למציאות של סכנה (עד כדי כך שלדעת הרב המגיד במציאות מסוכנת הותרו גם מלאכות שלא מונעות סכנה).

הגדרה זו תיתכן רק לפי דברי המקשן שתופס שדרשת חז"ל "וחי בהם ולא שימות בהם" הינה לימוד לכל דבר ועניין, ובהחלט ניתן לפרש שהלימוד מהפסוק מגלה שאיסורי שבת אינם חלים במקום סכנה.

אך על פי התרצן, הלימוד של פיקוח נפש דוחה שבת איננו מכח לימוד מפסוק אלא מסברא בסיסית (כיוון שהפסוק רק מעמיד על כנה את הסברא, חרף הדין בג' המצוות החמורות). לעיל הצענו שני כיוונים למקור סברא זו, אך המשותף לשני הכיוונים הוא שאותה סברא לא מלמדת אלא שבמקרה ועומדות בפני האדם אך ורק שתי אפשרויות – לעבור או למות – רצון התורה הוא שהאדם יעבור ולא ימות. אך וודאי שאין בכח הסברא לחדש ששבת הותרה מעיקרה במקום סכנה, ובוודאי שלא ניתן ללמוד ממנה היתר לגבי מלאכות שאין במניעתן סכנה.

על כן, להבנת המקשן ניתן בהחלט לומר ששבת הותרה, ואילו תפיסתו של התרצן מוליכה אותנו בהכרח לדעה ששבת רק דחויה.

1. קושי על מ"ד 'הותרה'

כנגד הדעה ששבת הותרה, עולה לכאורה קושיה מגמרא מפורשת במסכת מנחות¹⁰, ממנה עולה שגם במקום חולי חובה למעט בעשיית מלאכה.

הגמרא שם מכריעה שכאשר יש חולה מסוכן שאמדהו שחייב לאכול שתי גרוגרות, אזי אם ישנן שתי גרוגרות על עוקץ אחד – חייבים לקטוף דווקא עוקץ זה (אפילו יש באותו עוקץ עוד גרוגרת שאינה נצרכת), ואין היתר לקטוף שני עוקצים שבכל אחד גרוגרת אחת.

אם כן מאליה עולה השאלה: אם אכן התפיסה היא ששבת הותרה, אזי הדין היה צריך להיות שכשם שבימות החול אין זה משנה אם לקצוץ עוקץ אחד או שניים – כך הדין גם ביום השבת עצמו!

אכן בצרור החיים על הרמב"ם¹¹ הוכיח מהגמ' במנחות ששבת דחויה, ואף תמה על הרשב"א מדוע התחבט אם שבת דחויה ולא הכריע כן בפשיטות מגמרא זו.

10 דף סד, א-ב.

11 פרק ב מהלכות שבת, דין א.

בספר מנוחת אהבה¹² טרח לבאר דברי הגמ' גם אליבא דמ"ד הותרה, והציע בשיטתם שאכן דיין הגמ' למעט במלאכות במקום פיקוח נפש הוא רק מדרבנן.
על כל פנים, לפי מה שיתבאר לקמן, נראה שאין צורך לידחק כן.

ז. תירוץ הקושי, וחידוש סייג בדעה ש'הותרה'

על כן נראה לבאר, שגם לסוברים ששבת הותרה אין הפירוש שבכל מקום סכנה ניתן לבצע כל מלאכה בלי לחפש אחר חלופה, אלא במקרים בהם החלופה שאינה כרוכה בחילול שבת מאוד זמינה ופשוטה, ומונחת לפתחנו - הרי המציאות איננה מוגדרת כ'מקום פיקוח נפש', והשבת לא הותרה במצב זה.

נמחיש את הדבר:

לכאורה יש להגדיר כל אדם כ'מסוכן' משום שהוא ימות תוך כמה דקות באם גופו לא יקבל חמצן. הסיבה שלמרות זאת אדם בריא לא מוגדר כמסוכן, הרי זה מפני שהחמצן מצוי מאוד בעולם ובקלות רבה האדם יכול לשאוף אותו לתוך ריאותיו.

באופן זה יש לומר שגם כאשר חולה מסוכן נזקק בשבת לטול תרופה במידיות ואם לא יעשה כן ימות, מוסכם על הכל שאם בתוך כיס בגדו של האדם מצויה תרופה זו - אין שום היתר לחלל שבת עבורו, אף לסוברים ששבת 'הותרה', כיוון שכאשר נמצא ממש לפנינו פיתרון קל וזמין להצילו ללא חילול שבת - הרי אין למציאות גדר של 'מקום פיקוח נפש'¹³.

אם כנים דברינו, יש להוסיף עוד נדבך: גם כאשר אין דרך להציל אלא על ידי חלול שבת, אלא שיש שתי דרכים זמינות ופשוטות להצלה - על ידי חלול שבת מועט ועל ידי חלול שבת מרובה, אזי אין שום היתר להציל על ידי חלול מרובה, כיוון שהאפשרות למנוע את הסכנה על ידי חלול שבת מועט מפקיעה שם 'מקום פיקוח נפש' כלפי הצלה על ידי חלול השבת המרובה.

לאור זאת סרה הקושיה מהגמרא במנחות. כעת מובן שגם למ"ד הותרה אין שום היתר להציל על ידי קציצת שני העוקצים, כיוון שהאפשרות להציל על ידי קציצת עוקץ אחד הפקיעה שם 'מקום פיקוח נפש' ביחס לקציצת שני עוקצים.

12 פרק כא, הערה 15.

13 כנגד הנחה זו יש להקשות מגמרא ביומא (ו, ב - ז, א) ממנה עולה שלפי 'איכא דאמרי' בדעת רב נחמן הסובר שטומאה הותרה בציבור, יעבדו כהנים טמאים גם אם יש כהנים טהורים באותו בית אב. אם כן נראה שלאותה לישנא גם חלופה זמינה מאוד לא משנה את הדין של 'הותרה'.
אך יש לחלק שכיוון שכבר הכהנים הטמאים זכו בפסל לעבוד הרי אין אפשרות לבטל זכותם, וממילא הכהנים הטהורים אינם מהווים אפשרות זמינה (וכן ניתן לדייק מלשון הריטב"א שם בה"ד "דטהורין").

על פי יסוד זה, אפשר לבאר עניין נוסף.

כתב הרמב"ם¹⁴:

"היולדת כשכורעת לילד הרי היא בסכנת נפשות ומחללין עליה את השבת, קוראין לה חכמה ממקום למקום וחותכים את הטבור וקושרין אותו, ואם היתה צריכה לנר בשעה שהיא צועקת בחבליה מדליקין לה את הנר, ואפילו היתה סומה מפני שדעתה מתיישבת עליה בנר ואף על פי שאינה רואה, ואם היתה צריכה לשמן וכיוצא בו מביאין לה, וכל שאפשר לשנות משנין בשעת הבאה כגון שתביא לה חברתה כלי תלוי בשערה ואם אי אפשר מביאה כדרכה".

אמנם לגבי שאר חולים לא כתב הרמב"ם שכל שאפשר לשנות משנים.

המגיד משנה¹⁵ ביאר את ההבדל בין יולדת לשאר חולים:

"שכאב היולדת וחבליה הם כדבר טבעי לה ואין אחת מאלף מתה מחמת לידה, ולפיכך החמירו לשנות במקום שאפשר ולא החמירו בחולה".

ויש להבין דבריו, שהרי בתחילת אותה הלכה כתב הרמב"ם במפורש "היולדת שכורעת לילד הרי היא בסכנת נפשות", ואם אכן כך – מה בכך שכאב הלידה הוא כדבר טבעי לאישה? על פי דברינו ניתן להסביר שאמנם תהליך הלידה מכניס את האישה לסכנת נפשות גמורה, אך לדברי המ"מ כיוון שמקור הסכנה אינו מחוץ לטבע האישה, הרי שמבחינה מציאותית אין קושי ומורכבות לטפל בה על ידי שינוי (ומאותה סיבה גם כמעט ואין לידה בה סכנת המוות מתממשת), וכיוון שהאפשרות להצילה על שינוי היא מאוד פשוטה – אין היא מוגדרת כמסוכנת ביחס להצלה שלא על ידי שינוי.

ח. הערה בדעת השו"ע

כתב בשו"ת אבני נזר¹⁶: "והנה בדין זה אם שבת הותרה אצל פקוח נפש או דחוייה יש שערווריה גדולה". גם בדעת השולחן ערוך כבר נחלקו כיצד הכריע¹⁷, ולא באנו להכניס ראשנו במחלוקת.

14 הלכות שבת, פרק ב הלכה יא.

15 שם.

16 אור"ח, סימן תנה.

17 עיין למשל בשו"ת יחוה דעת (חלק ד סימן ל) שדן בזה בארוכות.

אולם על פי דברינו נראה בכל זאת להעיר הערה:

בשו"ע¹⁸ נפסק שגם במקום של פיקוח נפש, אם יודעים שאין שום סכנה בדחיית הטיפול הרפואי עד למוצאי השבת - אין להתיר לעשות מלאכה עבורו בשבת:

"מכה של חלל אינה צריכה אומד, שאפילו אין שם בקיאים וחולה אינו אומר כלום, עושים לו כל שרגילים לעשות לו בחול, אבל כשיודעים ומכירים באותו חולי שממתין ואין צריך חילול, אסור לחלל עליו אף על פי שהיא מכה של חלל".

פסק זה הינו לכאורה ראייה שדעת השו"ע היא ששבת רק דחוייה, דאילו ממש הותרה - אין שום עניין לדחות את הטיפול למוצאי השבת.

אך על פי מה שנתבאר כאן, נראה שאין זו ראייה מוכרחת. ייתכן שאכן דעת השולחן ערוך ששבת הותרה, אלא שכל עוד אין שום קושי ומורכבות בהצלה על ידי עשיית המלאכה רק במוצאי השבת - אין המציאות מוגדרת כ'מקום פיקוח נפש' ובמציאות זו השבת לא הותרה.

ט. סיכום

התבאר שמחלוקת הראשונים האם שבת במקום פיקוח נפש רק דחוייה או ממש הותרה, תלויה בשאלה האם מקור הדין הוא מפסוק או מסברא.

עוד התבאר שגם לפוסקים להלכה ששבת הותרה יש להעיר שתי הערות:

1. כאשר ישנה דרך זמינה מאוד להציל ללא שום מלאכה - אין המציאות מוגדרת כ'מקום פיקוח נפש' ואסור מן התורה לעשות מלאכה עבור החולה.
2. כאשר ישנה אפשרות זמינה מאוד להציל על ידי מיעוט בחילול שבת - אין המציאות מוגדרת כ'מקום פיקוח נפש' ביחס להצלה על ידי חילול שבת מרובה, ואסור מן התורה להציל בדרך של חילול השבת המרובה.

כמובן כל זאת כאשר אין המצב בהול, שאזי גם למ"ד דחוייה אין להתחכם אלא להציל בדרך הרגילה שעושים בחול, כדברי הגמרא¹⁹: "הזריז הרי זה משובח", וכתב ערוך השלחן²⁰ בשם או"ז הגדול שדברי הגמרא נאמרו במקום של בהילות.

על כן, לגבי הנוסע בשבת להביא תרופה עבור חולה, לכאורה חובה עליו לעצור על יד

18 אורח חיים שכח, ד.

19 יומא פד, ב.

20 שכח, ס"ק יב

בית המרקחת הקרוב, ולכולי עלמא אין שום היתר להמשיך בנסיעה עד לבית המרקחת המרוחק²¹.

21 אין צורך להוסיף שלא באתי אלא לעורר את לב המעיינים, ולעניין פסיקת הלכה בדיני נפשות אלו יש להעלות את השאלה בפני מורי ההוראה.